

Reframing Europe's Future Challenges and failures of the European construction

Szerkesztette: Jody Jensen–Miszlivetz Ferenc
Routledge, London–New York, 2015, 267 o.

A tudományos közlemények érvényessége nem függhet érdemben a publikálás időpontjától, legfeljebb az elsőbbség kérdése szempontjából lehet perdöntő a dátum. Az alábbiakban bemutatott tanulmánykötet sokrétű mondanivalójának értékelését azonban nagyon is érinti a szövegek megírásának ideje. Amint a kötet szerkesztői a bevezetőben rögzítik: a tanulmányok többsége a Pázmány Péter Katolikus Egyetem 2012-es konferenciájának nyomán született, más szerzőket közéleti aktivitásukra való tekintettel kértek fel. A kötetbe kerülő írásokat 2013-ban vagy 2014 elején véglegesíthették a szerzők.

Az időpont lényeges: ekkor már láthatók az Európát fenyegető új konfliktusforrások, mint amilyen az orosz–ukrán ellentét, a populista mozgalmak további megerősödése, a pénzügyi kiigazítás (*austerity*) ellenzőinek aktivizálódása, de még nem lépett növekedési szakaszába az Európai Unió egésze vagy csaknem valamennyi állama. Ebben a törékeny helyzetben érthető a címválasztás: kontinensünket kihívások érték, az európai építmény alkalmatlannak bizonyult a megfelelő válaszok megadására.

Újabb dokumentálása az európeessimizmusnak? Bizonyágtétele egy szellemi csoportnak, amely csalódottsággal tekint az európai egységesülés folyamatainak elakadására, esetleg magára a folyamatra? Mindez nem kevés, de vajon a könyv igényli-e a szélesebb szakmai közösség reakcióját? Különösen azért jogos a kérdés, mert bár karcsú a kötet, több társadalomtudományi ágba sorolható – eltérő terjedelmű és nivójú – 16 írást tartalmaz. A recenzens azonban úgy gondolja, hogy a sokféle elemzési módszer, a lényegi ügyekben eltérő nézőpontok így együtt továbbgondolásra ösztönzik az olvasót mind az európai konstrukció, mind pedig az azt érő kihívások dolgában.

Az elemzési időpont fontosságát jól mutatja a kötet első felében található *Böröcz József* szociológiaprofesszor (Rutgers, Pázmány) geopolitikai témájú eszmefuttatása. Ha az adott évben fennálló európai integrációs közösséget (a „mindenkori EU-t”) elhelyezzük a világgazdaság többi erőközpontja között a GDP-vel vagy más hasonló gazdasági teljesítménymutatóval mért részaránya szerint, akkor 2008-ig, a pénzügyi válság kiteljesedéséig némi aránynövekedést látunk, amit elsősorban az integráció kibővülése okozott: a hatokból kilencek, tizenkettek, majd még számosabbak lettek. Eközben az érintett országok gazdasági növekedése sem volt csekély. Az EU 2008-as világgazdasági súlya 18 százalék, ez árnyalattal marad el az Egyesült Államok 18,6 százalékos globális súlyarányától, ami lassú mérséklődés következménye, hiszen az Egyesült

Államok növekedési üteme (miként a legtöbb európai országé) hosszabb távon elmarad a világtálag növekedésétől Maddison adatai szerint. Kína 2008-ra feljött a harmadik helyre (17,5 százalék), és onnantól csak néhány év kérdése, hogy mikor válik listavezetővé, feltéve, hogy a „mindenkori EU” nem bővül nagyméretű gazdaságokkal. India részaránya az adott mérési pillanatban 6,7 százalék, és növekedési pályán áll, együtt a BRICS-országoknak nevezett csoport (Brazília, Oroszország, India, Kína és a Dél-afrikai Köztársaság) legtöbbszörével. Ezzel szemben Japán részesedése (2008-ban 5,7 százalék) szekuláris csökkenést követ, akárcsak Oroszország a maga 2,5 százalékos részarányával, amely szintén csökkenő pályán halad már egy ideje.

Az elemzés kiinduló évét kijelöli a nemzetközi adatok elérhetőségének gyakorlati szempontja, valamint a pénzügyi világválság kitörése. A válság az amerikai, európai és japán gazdasági térben okozott nagy visszaesést, míg máshol eleinte legfeljebb csak ütemmérséklésben nyilvánult meg. Böröcz József 2008-tól ötvenéves (!) trajektóriákat számol, amelyek csak abban különböznek, hogy a meglevő nagy szereplőkkel mi történik geopolitikai értelemben. A kiinduló forgatókönyvben nem szerepel az EU további bővítése, így ebben a világgazdasági részaránya folyamatosan zsugorodik, míg Kínáé, Indiáé tovább nő; India 2040 táján lépi túl az európai közösség (EU-27) súlyát. A második forgatókönyvi változat szerint bekövetkezik az EU már eddig is szóba hozott bővítése (Horvátország, valamint Szerbia, Törökország, Montenegró, Albánia, Bosznia, sőt Izland részvételével) – de mindez néhány év távlatában nem változtat érdemben a részarányokon. Ha viszont az Egyesült Államok és az EU valóban el akarja kerülni a részarányvesztést, Észak-Atlantika formájában egyesülhetnek egyetlen gazdasági térségben, odaértve a többi NAFTA-tagot (Kanada és Mexikó) is. Ezzel jó időre visszavennék az első pozíciót. A harmadik változat keretében az EU gazdasági közösséget létesítene Ukrajnával és Oroszországgal (íródott mindez 2013 elején), aminek révén, ha Kínával nem is, de az Egyesült Államokkal lépést tarthat a világgazdasági részarányt tekintve újabb húsz évre.

A szerző hipotéziseit és következtetéseit itt most nem taglalva, megemlíthetjük, hogy a múltbeli növekedési trendeknek több évtizedes távra szóló kivetítése nagyon érzékeny a kiinduló időpontban (történelmi pillanatban) fennálló viszonyokra. A kivetítés logikája miatt a pályák erősen függenek attól, ami a 2008 előtti néhány évben történt. Nos, akkor a BRIC- (majd BRICS-, kibővítve Indonéziával: BRIICS-) országok növekedési üteme valóban tekintélyt parancsoló volt, Kínáé és Indiáé különösen, de a többieké is kétszeresen felülmúlta az európai átlagot. Most, néhány évvel a szerző trajektóriáinak megrajzolását követően már sokkal kétségesebb, hogy a BRIICS országcsoporthoz (amelynek valódi csoportmivoltáról sem lehetünk meggyőződve) milyen növekedési teljesítményt képes nyújtani középtávon. Elég a jelenlegi orosz recesszióra, a brazil egyensúlytalanságok kiéleződésére gondolnunk. Kína növekszik, de immár az ütemlassulás mértéke a vita kérdése.

Ám nem ezek a térségek adják mostani témánkat, hanem Európa. Kontinensünk relatív részarányvesztését valóban adottnak vehetjük, noha a várható mértéket illetően nyilván lehet vitázni. Viszont egyáltalán nem magától értetődő, hogy a presztízstényezőkön túl milyen stratégiai következményekkel jár, ha a másfél milliárdnyi lakosú Kína vagy később a szintén milliárdos India statisztikailag mért hazai

összterméke egy adott pillanatban utoléri vagy lehaladja az európai integráció országainak összesített GDP-jét. Maddisontól tudjuk: 1820-ban volt már Kína világgazdasági részesedése 30 százalék feletti, Angliáé pedig ennél jóval kisebb. És mégis...

Noha a tanulmánykötet fejezeteinek többsége az európai integráció gazdasági és politikai építményével, ideológiai hátterével foglalkozik, mégsem indokolatlan a kontinens gazdasági ereje, világgazdasági súlya felől kezdeni a mai európai dilemmák vizsgálatát: a mostani globális világban elkerülni sem lehet a másokhoz való hozzá-mérést, a lemaradás vagy felzárkózás kérdését. A tanulmányok megírása pillanatában az integrációs szervezet vezetőit, a közvélemény-formálókat és a tagállamok lakóit egyaránt foglalkoztatta, hogy miért ennyire mérsékelt az európai növekedési teljesítmény. A közgazdasági irodalomban is folyamatos viták zajlanak arról, hogy valóban növekedési csapdába esett-e a kontinens, sőt akár az egész fejlett világ (*Teulings-Baldwin* [2014]). És ha tényleg szekuláris stagnálás vár az EU-ra, akkor vajon az a kontinens minden országára, térségére kihat?

A magyar olvasó számára különösen releváns a kérdés: mi lesz velünk, akik a nemzetközi pénzügyi intézmények besorolása szerint a közepes jövedelmű ország-csoport felső feléhez (*upper middle income*) tartozunk. Vajon folytatódik-e a konvergenciafolyamat, amely 2008 körül/után megszakadni látszott, avagy minket is bekap a közepesen fejlett országok nagy részére leselkedő csapda (*middle income growth trap* – *Gill-Kharas* [2007]). A kontinens fejlettebb felén elvileg felvethető, hogy talán nem akkora gond, ha a következő évtizedekben érdemben nem nő tovább az anyagi szint, és ezzel az érintett társadalom fogyasztási képessége. A kevésbé tehető országokban, mint amilyen Magyarország is, azonban az elért szinten való tartós megrekedés bizonyosan bonyolult társadalmi körülményekkel járna, amelyekkel tisztában kell lennünk.

De vissza a kötethez! A rá következő tanulmányt *Doris Wydra* és *Sonja Puntischer Riekmann* jegyzi – ők a Centre of European Union Studies (Salzburg) kutatói. A kiindulópontjuk nem annyira a gazdasági dinamika eltűnése, mint inkább az Európai Unió szerkezeti gyengeségeinek manifesztálódása: a spanyol fiatalok munkanélkülisége, a görög pénzügyi válság akkori állása, Olaszország kormányozhatóságának kérdőjelei, az Egyesült Királyság esetleges kilépése, sőt még a magyar demokrácia állapota miatti aggodalmakat is megemlítik. A szerzők a tünetek regisztrálásán túl azt keresik, hogy megérett-e a helyzet egy nagy konstrukciós átalakulásra. A pénzügyi válságot követő néhány év kiábrándító: a közösséget sem valamilyen nagy cél, sem valamilyen felismert veszélytől való közös félelem nem tartja össze, a túlságosan heterogén közösség döntésképtelen. A Monnet-módszer (nevezetesen: a hosszabb távú következményekkel átmenetileg nem törődve, kis lépésekkel haladjunk előre) már nem működik. Felteszik hát a kérdést a szerzők: eljött-e (ismét) az alkotmányozás pillanata? Válaszuk olyannyira feltételesen igenlő, hogy olvasóként én a felsorolt érvanyag alapján a nemleges válaszra jutottam.

A kételkedő olvasó különösen akkor kap megerősítést, ha a könyvrész további két tanulmányát is elolvassa. *Jody Jensen* (MTA TK PTI, ISES) a válságig vezető időszak európai politikai, gazdaságpolitikai gyakorlatának ideológiai vonatkozásait elemzi, a következő gondolatmenet szerint. A pénzügyi kapitalizmus egésze került válságba

2008 során, miközben különös módon az Európai Uniót vezető elit tényleges hatalma nem erodálódott, sőt a válság következtében meg is erősödött. Úgy látja, a válságjelenségek sokfélesége, bonyolultsága miatt a meritokrácia torz logikája érvényesül: hiába ugyanezen elit vezette bele az európai társadalmat a válságba, a válságkezelési szakaszban mégis szükség van rájuk a feladatok technikai bonyolultsága miatt. A szerző szerint a hosszú időn át uralkodó „neoliberális” modell aláásta a szolidaritást, a demokráciát, a nemzeti szuverenitást, elnémította az állampolgárok hangját; most azonban összedőlt a politikát csaknem harminc évig uraló gazdasági ortodoxia. Ebben a kontextusban említi (egyértelmű értékelés nélkül) Görögország, Spanyolország, Portugália, Magyarország, valamint Ukrajna ügyét.

A „neoliberális” közgazdasági felfogást és a gazdasági ortodoxiát a kötet más szerzői is megsemmisítő kritikában részesítik, mint később, a nyolcadik tanulmány szerzője, *Artnér Annamária* (MTA) az euró válságának anatómiájáról szóló írásában. Semmiképpen sem óhajtom kommentálni, különösen pedig védelemben részéssíteni a gazdasági ortodoxiát, amelynek a perifériális gazdaságokra való mechanikus alkalmazása ellen máshol már állást foglaltam. De idekívánkozik annak megemlézése, hogy sem a felsorolt régebbi EU-tagok, sem Magyarország esetében a 2008-as válságig elvezető pályák nem a tankönyvi neoliberális gazdaságpolitika túlhajtását példázzák (Ukrajnáról nem is beszélve). Az említett perifériális gazdaságok egyébként egymástól is sokban különböző pályákon haladtak, az itt nem említett Írország különösen: az utóbbi esetében még lehetne érvelni azzal, hogy lám a pénzügyi csőd a közgazdasági főáramnak való megfelelés ellenére (vagy amiatt?) következett be, de Hellasz több évtizedes gazdaságpolitikája sok minden volt, csak nem a neoliberális tankönyv szerinti.

Ami pedig Magyarországot illeti: nálunk valóban voltak/vannak „neoliberális” közgazdák, sőt bizonyos kormányok éveken keresztül hangoztattak szabadpiaci szlogeneket, de ha a tényleges gazdaságpolitikai gyakorlatot nézzük, nyomokban sem érvényesült a neoliberális ajánlás, amibe feszes költségvetés, alacsony infláció, mérsékelt kiterjedésű államháztartás, az állam visszafogott gazdasági szerepvállalása tartozna bele. A magyar újraelosztási ráta hosszú évtizedek óta magas, most is a legmagasabb a volt tervgazdaságok között; minden öndicsérő kormányzati kijelentés ellenére az államháztartási hiánytól és adósságállománytól sem szabadultunk meg. Ami tényleges előrelépés történt, abban az európai uniós szabályozás játszott nagy szerepet.

Ha ez volt a múlt, merre keresendő a kivezető utak? *Guido Montini* (Paviai Egyetem) a költségvetési föderalizmus esélyeit és lehetséges módzatait elemzi. A monetáris unió és a költségvetési „disunio” ellentmondásait világosan exponálva, eljut oda, hogy a közös költségvetés mértékét meg kellene duplázni, mondjuk az EU bruttó termékének 2 százalékára. Továbbá el kellene térni az egyensúlyi költségvetési elvtől, megadva az anticiklikus költségvetési mozgásteret az uniós szintű stabilizációs politika műveléséhez. A közös büdzse megemelésének politikai realitárait azonban nem vizsgálja, mint ahogy azt sem, hogy lenne-e érdemi jelentősége annak, ha az EU-szintű gazdaságpolitikai döntéshozók egy-egy évben az uniós GDP fél százalékát kitevő mértékben térhetnének el a költségvetési egyensúlytól.

A költségvetési folyamatok politikai gazdaságtani, valamint makroszociológiai vonatkozásait vizsgálja alapos tanulmányában Györffy Dóra (PPKE), kiemelve a demokráciába vetett hit és a pénzügyi válság összefüggéseit. Szemben más fejezetek téziseivel, a válsághoz elvezető okok között megemlíti a populista intézkedéseket, amelyek a hosszú távú fenntarthatóság rovására mentek. Az EU tagállamai nem csak nominális mutatóikat tekintve bizonyultak igencsak heterogénnek: nagyban különböznek az intézményekbe és általában véve a társadalmi rendszerbe vetett bizalom mértékét tekintve. A bizalom mértéke komoly hatással van a döntéshozatali időtávra. A politikai rendszer vagy a kormányzat iránti bizalom gyengesége miatt a társadalom szereplői erősen preferálják a jelent a jövővel szemben; ebből pedig levezethető az eladósodási hajlam, a beruházások elmaradása és egy sor termelékenységmérséklő következmény. A fejezet érdekes része a rövid magyar esettanulmány: miként fejlődött ki a rendszer iránti bizalomhiány és politikai populizmus Magyarországon. Bár lehet vitatkozni a rendszerváltozási első évtizedének makrogazdasági jellemzésével, a rövid távú döntéshozatali gyakorlat kialakulásának és mai napig tartó fennállásának általánosítható okaival a szerző valóban érdemben foglalkozik.

A magyar eset értelemszerűen többször előjön a kötetben; különösen azok a fejtegetések érdekesek, amelyek az európai fejlődés lehetséges útjaiba illesztik bele mindazt, ami Magyarországon történt és történhet. Átfogó elemzést adott a kötetben Palánkai Tibor (BCE) az euróválság eredetével és várható kimeneteleivel foglalkozó fejezetében. A közös európai valuta létrehozásához vezető út alapos leírását követően rámutat arra, hogy a maastrichti konvergenciakritériumok kidolgozásakor feltételezett növekedési pályáktól nagyban eltért a valóság: a magországok lassú növekedése és az európai periférián levő nemzetgazdaságok akkori 4-5 százalékos bővülése mellett az elvileg egységes monetáris és pénzügyi határértékek nem bizonyultak konzisztensnek. A rendszerkockázati megközelítésű felügyeleti rendszerek pedig nem hatottak kellő időben, legfeljebb utólag büntetnek, amivel viszont elmélyíthetik a lefele tartó spirált. A nemzeti jellemzők nem halványultak el, inkább markánsabbá váltak a piacgazdaság variációi, nevezetesen az angolszász, a skandináv, a mediterrán minta, sőt még az újonnan csatlakozók között is kifejlődőben van a balti, balkáni, közép-európai modellváltozat.

Következtetéseivel egyetérttek, így az eurócsatlakozás elmulasztásából adódó veszteségek és veszélyek kiemelésével is. Palánkai elemzése záró részében logikai alapon elkerülhetetlennek nevezi a költségvetési föderalizmust: a társadalmi döntéshozatalban azonban szoktak logikát nélkülöző fordulatok is bekövetkezni.

A kötet további fejezetei között esettanulmányok foglalkoznak a periféria országaival: *Federico Rampini*, a La Repubblica gazdasági újságírója két sikertelen esetet dolgozott fel (Olaszországot és Görögországot). *Stefano Bianchini* (Bolognai Egyetem) a jugoszláv állam szétesését eleveníti fel – érdekes, bár a kötet fő vonulatához nem szorosan illeszkedő téma. A kötetben a társadalomtudományok „nagy öregjeitől” is olvasható hosszabb-rövidebb elemzés az európai politikai folyamatok logikáiról, ilyen *Jaap Hoeksma* holland jogfilozófus eszmefuttatása, *Hankiss Elemér* egyik legutolsó írása a bizonytalanság koráról és benne az európai társadalmat átható viselkedési és értékrendi hasadásokról. *Philippe C. Schmitter* tollából egy rövid, de pontos elemzés olvasható az európai demokráciát fenyegető válságról.

A szerkesztői összefoglalás és a korlátok miatt itt nem elemzett többi rövid írás mondanóját az aggodalom és a (roppant óvatos) reménykedés hatja át. Többször felbukkan, hogy a progresszív, baloldali gondolkodók, együtt a nemzetállam megerősítését javaslókkal, valamint a globalizmus ellenzőivel, elvetik az európai pénzügyek helyreállításának és a versenyképességi lemaradás fékezésének konzervatív módszereit, hiszen „a pénzügyi megszorítások sehova nem vezetnek”. Ám nem körvonalazódik pozitív válasz arra a problémakötegre, amelyet igen széles tartományban prezentál a kötet. Most, néhány évvel később, az óvatos reménykedéshez valamivel több alapot adnak az európai makrogazdasági adatok, még a korábban mély válságba sodródó peremtérsegekben is. Ezzel a többletismerettel érdemes talán újra elemzés tárgyává tenni magát az európai konstrukciót, melynek nekrológiát már sokszor megírták – kissé elszetve.

Hivatkozások

- GILL, I.–KHARAS, H. [2007]: An East Asian Renaissance: Ideas for Economic Growth. World Bank, Washington, D. C.
- TEULINGS, C.–BALDWIN, R. (szerk.) [2014]: Secular stagnation: Facts, causes, and cures. A VoxEU.org eBook, CEPR Press. http://www.voxeu.org/sites/default/files/Vox_secular_stagnation.pdf.

Bod Péter Ákos